

місцевого життя. Поруч посуди ліпленої руками входить в ужиття посуда точена на ганчарським кружку; вона визначається досконалістю виробу та різноманітністю видів. Орнамент на ній стає багатший із різноманітнішій, гладжений або жолоблений, зложений із простих, ломаних або хвилястих ліній, з якими переплітаються пластичні прикраси у вигляді витиснених ямочок та наліплених пружків. Появляються нові види посуди, які стрункі абанки з гостро заломаним вухом, низькі присадкуваті безвухі горщики та миски, а передовсім стрункі двовухі грецько-римські амфори на вино. Крім глинистої посуди стрічається ще й скляна, а подекуди й бронзова, прикрашена орнаментом „волових очей”. Особливо великою різноманітністю виробу та форм, подекуди також мистецьким смаком, визначаються прикраси: кістяні гребені, бронзові фігури різних видів, між ними римський тип із підгненою ніжкою (найдений у Гриневичах, більського пов.), срібні ковтки, бурштинові та скляні намистини. На Поділлю найдено павіт кілька бронзових фігурок Ізиди з Горусом та вилиту з бронзи руку, присвяту богам римської легії. На розвиток торговельного руху вказують нахідки римських монет, здебільша з II—III ст. по Хр. Ці монети „скарби”, а також нахідки привозних виробів римського походження, доволі часті на Підкарпатті й Поділлю, що дальше на північний захід стають все рідше. Між середуцім Бугом і Вепром найбільший скарб римських монет виконано в Гійчу, на схід від Рави Руської (329 срібних денаріїв); дрібніші нахідки відомі з кількох осель сокальського пов. (Сокаль, Радваніці, Перевозів, Гора, Поториця), з Модриців та Туркович на південні від Грубешева, із Завертова біля Томашева і з околиць Холму.

ІІ. РАННЬО-ІСТОРИЧНІ ЧАСИ.

1. Велика мандрівка народів.

Держава готів. Готи, поселившися на українських степах, заложили державу, яка за воловіння короля Ерманриха (350—376 р.) дійшла до великого розцвіту. Готська народна традиція, передана письменником Йорданом, оповідає, що Ерманрих завоював усі

землі та народи східної Європи, що його держава сягала від Чорного по Балтійське Море, а деякі новочасні історики приймають цю звістку зовсім безкритично. В дійсності ця легенда не тільки не має ніяких реальних підстав, але зовсім неправдоподібна. Серед т. зв. готських памяток, найдених на Поділлю та на південній Волині, нема таких, які свідчили б безумовно, що горти заселявали ці землі або безпосередньо ними володіли. Здогад, немов би кістикові grobni в Городниці над Дністром, Унислі біля Хоросткова та Пісарах на захід від Рогатина, і сліди осель у Вигнанці біля Сторкова та Неслухові на захід від Буська мали бути готські, не спирається на переконливих доказах. Готські нахідки на цих землях вказують лише на вплив готської культури та на готську торгівлю, що туди засягалася. На Холмщині і на Підлянці їх ці сліди дуже рідкі. Впрочому швидкий розгорт готів гунами (один битви!) не свідчить про їхню надто велику політичну силу. Тому державу Ерманриха треба уявити собі як нещукну федерацію кількох сусідніх племен під верховною владою східніх гортів.

Прихід гунів. В 375 р. насунуло із східної Азії монгольське племінні гуни, що одним сильним ударом розтрощило готську державу. Втікаючи перед наїздниками, розгромлені горти і їхні союзники кинулися на захід, а незабаром туди ж покотилися за ними й гуни. В цілій Європі настала жахлива суматоха, затальні мандрівки народів. В цій мандрівці взяли участь також і слов'янини-переселенці, які вже у своїй правітчині поспілі заселилися на кілька окремих груп. На V та VI століття припадає розселення словян із своїх дотеперішніх осель між горішиним Дністром та середуцім Дніпром по землях східної, середуцій й південної Європи. З початком VII-го ст. воїни на заході зайшли вже поза середуцьшу Лабу, захопили чесько-моравську кітловину й долинами рів посувалися в глибину Альп; на півдні ціла північна частина балканського півострова вже була ними заселена.

2. Українська колонізація.

Розселення українських племен. Про це, як розселювалися ті слов'янські племена, з яких опісля витворився український народ, знаємо дуже мало. Найстарше

наше літературне джерело „Повість дочасних літ”, зване звичайно, хоч несправедливо, літописом Нестора, з ясновує стан, який усталився в X-ім ст., тобто вже в кілька століть після розселення. Подаючи перелік „руських” племен, автор „Повісті” старається заразом визначити місце осідку кожного з них, однак робить це так невиразно й баламутно, що новочасні вчені втратили багатство часу та хисту, щоб на підставі оих звісток, притягаючи також до помочі скученky відомості з інших джерел, подати правдивий та можливо докладний образ. Полишаючи всі інші українські землі на боці, займемося лише областями, з яких склалися Холмщина та Підляшшя. Заздалегідь визначаємо, що це саме найтемніша сторінка українського осельництва.

Бужани й дулібі. На захід від деревлин, що жили в теперішній східній і середній Волині, „Повість дочасних літ” приміщує три племена: бужан, дулібів і волинян. „Бужани, бо сиділи над Бугом, а пізніше золинини” — каже в однім місці, а в другому додає: „дулібі жили понад Бугом, там, де нині волинини”. Ці висказали новочасні вчені вияснюють в різний спосіб. Одні (як Шахматов) думаюти, що бужан, дулібів і волинян треба вважати за три окремі племена, які чергою одно за одним заселявали цю саму область; інші (як Барсов, Грушевський і ін.) обстоюють, що це одне й те саме плем'я, яке виступало під трьома різними назвами. Оба погляди мало правдоподібні. З одного боку годі припустити, що у VIII—IX ст., коли рільничче заселення вже устійнівалось, могли відбуватися такі виштовхування одиних племен з іншими, ще до цього на області так далеко відсуненій від властивого терену колонізаційних переворотів, яким була степова полоса. З другого знову боку тяжко повірити, що те саме племя аж тричі міняло свою назву і майже одночасно було відоме під трьома різними іменами. Замітимо, що в двох, щоправда значно пізніших літописних збірниках, Воскресенськім та Никонівськім, згадується дулібів і бужан як два окремі племена, що жили одночасно поруч себе. В „Повісті” находимо оповідання, безперечно зачерпнене із народних переказів, про напади та знищання, що іх дуліби терпіли від аварів. Це могло дійтися в VI—VIII ст., коли авари заселявали степ над середнім Дунаєм і Тисою. Виходить, що тодішні оселі дулібів мусіли находитися в сусістві аварів по північнім боях Карпат, тобто в сток-

виці Дністра, а оселі бужан охоплювали, як уже сама племінна назва показує, стоковище Буга; в околицях горішнього Буга оба племена стикалися з собою. За цим промовляють ще й інші обставини. Як виказав чеський мовознавець Келеміна, назва „дулібі”, згідно „дулібі”, походить від нія „дулдо”, утвореного з дієслова „дуди”, що означав випуклину землі, горб. Таким чином ця назва означала б людей, які живуть на горбах, верховинців. Бужани, поселені в надбужанській низині, могли вважати дулібів, що заселявали подільську височину, за верховинців і надати їм цю назву. В стоковищі Дністра досі існують три оселі з цією назвою: село Дуліби біля Стрия, Дуліби біля Ходорова й Дуліби на південні від Бучача, при усті Стрипи до Дністра; це безперечно останки колишньої дулібської колонізації в цих сторонах. Також попадаються там родинні назви: Дуліба, Джуліба; у Поліків: Dulēba.

Волиняни. Назва волинян походить від города Волинь, який у давнину існував при усті Гучви до Буга на місці теперішнього села Городка. Сліди давнього городища заховалися до нині на південнім кінці села; вони мають овальний вигляд і стрімкою стіною спадають до Буга; тут попадається багато черепків посуду гарної роботи, різні прикраси та намистини, що походять з князівської доби. Ціле теперішнє село Городок оточене від заходу подвійним валом і ровом*. З уваги на своє походження від імені города назва „волинян” має не племінне але політично-державне значення. Арабський географ Майдуд, що жив у X-ім віці, оповідає, що „вдавину” слов'янське плем'я валиана, за владінням свого короля Манджака, панувало над іншими слов'янськими народами, але опісля ця держава розпалася з причини незгоди та внутрішніх роздорів. Інший співчасний арабський письменник Ібрагім-Ібн-Якуб, згадуючи про слов'янське плем'я „влінбзба”, що його король Маха об'єднав інші племена під своєю владою, але опісля ці племена відділилися і кожне мало окремого золодара. Ці звістки, очевидно, дуже невиразні й баламутні, навіть не дають певності, що вони справді відносяться до волинян, а не якогось західнослов'янського племені та города (напри-

*) Згадати б, що в грубешівськім повіті є ще потік з назвою „Волинянка”.

клад Воліна при устю Одри), але з другого боку годі нехтувати ними, бо вони добре підходять під висказани нашого літопису і їх виснажують. Приймаючи існування на півночі від Карпат більш-менш в IX. ст. великої волинської держави, арозуміємо слова „Повісти”: „Бужани... а пізніше волиняни” й „дуліби... там, де нині волиняни”; вони кажуть, що бужані й дуліби вийшли відтак у склад волинської держави. Можливо, що до неї належали також хорвати, які заселювали стоковище Сиану. Передове становище в цій державі займали мабуть бужані. Безім'єнне німецьке джерело з IX-го ст., т. зв., „Баварський географ”, агадуючи про слов'янське плем'я „бусан-і”, нараховує у нього аж 231 городів. Волинська держава не прописувала довго; мабуть, як звичайно тоді бувало, не пережила свого засновника Манджака-Маха і після його смерті розпалася на окремі області. Частинами, що відворилися від волинської держави були: луцькі і Червенські Гогоди. Попішаючи лучан на бойці, бо вони не входять в обсяг нашого досліду, займемося цими останніми.

Червень. Вже сама назва показує, що область „Червенських городів” творила політично-державну організацію, якої осередком був город Червень. Старовинний Червень находився на місці теперішньої оселі Чермно-Ваків над Гучвою, подорожі з Грубешевою до Томашева. Тут досі находяться останки городища, що складаються з трьох окремих укріплень, оточених слідами валів; поблизу патроялють прикопані на кусні мурів, а гр. Чикаленко назвав там велике цвинтарице. Частина піль цієї оселі має назву „Червенець”. Географічне положення городів Волині й Червени, їх близькість поруч себе (віддалі у простій лінії виносить ледве 25 км!) виключає, щоб вони оба могли одночасно відігравати визначну політичну роль, бути в той сам час осередками більших державних організмів. З цього виходить, що щойно після упадку Волині, Червень зайняв передове політичне становище.

Найдавніші оселі.

1. За літописами. Для пізнання ходу та розвитку колонізації Холмщини й Підлянщина дуже бажаним було б визначити час повстання існуючих там осель, а впершу чергу встановити ті оселі, що були вже

в початках історичної доби. Біда тільки, що для розвязки цього завдання маємо дуже невеличкі засоби. З найважливішого джерела для історії осельництва, з книжних та приватних грамот давньої доби, ні одна не доховалася до наших часів. Остаються лише літературні твори, а саме „Повість” і Кийський та Галицько-Волинський літописи, які охоплюють час від X-го до кінця XIII-го ст. Але в цих творах згадуються лише оселі, з якими вижутися важливі політичні події, а таких осель буває небагато, особливо в тій області, що довгі часи стояла оподалік від осередків політичного життя, Києва й Галича, і що лиши у XIII-му ст. знову стала брати в пім жити участь. Проте реєстр осель Холмщини та Підлянщина, названих у цих літописах доволі скученський. Він містить 30 назов, які подаємо в географічнім порядку. Здовж Буга: Волинь (тепер Городок, при устю Гучви), Угревеск (тепер Урусък, при устю Угерки), Володава, Берестій (Бересте), Мельниця (Мельник) і Дорогичин; над лівими притоками Буга: Телич (в деяких рукописах Потелич, тепер Потилич) над Ратою, Белз над Солокією, Червень (Чермно-Ваків), Подгоре (Підгірці) і Грушевін над Гучвою, Холм над горішньою Угеркою, Верещин і Андріїв над горішньою Володавкою; між Бугом і Вепром: Суха Дорога (мабуть Суховоля) на півден від Замостя, Грабовець і Ухане на захід від Грубешева, Кормов (Кумів) на південь від Холму, Столи (Столе) на захід від Холму, Охожа і Бусовно на північний-захід від Холму; в стоковищі Сиану: Любачів над Любачівкою; в стоковищі Вепра: Броди (біля Шебрешина), Сутійськ (Соняцька) на північний-захід від Щебрешина*, Тернава (Тарнава) на захід від Туробина, Шекарев (тепер Красностав), Богиня на схід від Радзіна; Камінець над Лісною, правою притокою дол. Буга. Більськ над Орликово, лівою притокою Нарови; вкінці далеко на північний-захід Візна над Наровою, на схід від Ломжі, що лише переходово належала до Русі.

*) Від проф. В. Антоневіча довідується, що його археологічна експедиція ствердила тут в 1936—37 р. виразні останки городища та найдала серед них сліди будівель, кераміку, глиняні писанки київського типу і 4 оловяні печатки з подобою сік. Василія та затертим написом кирилицею. Вислід цієї експедиції ще не оголошено друком. Теперішня офіційльна назва оселі: Sasiadka — але місцеве населення зове її: Соняцька.

2. За назвами: На щастя, маємо ще одне дуже на-
дійне джерело до означення приблизного
віку осель, а саме їхні назви. Розглядаючи назви осель
Холмщини й Підлящія, бачимо, що з-поміж них можна
виділити дві великі громади: а) назви краєзнавчого ха-
рактеру, які вказують на вигляд, крає-
видні признаки, якість ґрунту, рістні або звірні і т. ін.
(напр. Довге, Острів, Піски, Дубинка) і б) назви, які похо-
дять від особових імен.

a) краєзнавчими. Перша майже зовсім непридатна до
розвідки нашого питання, бо не по-
казує часу коли засновувано належні до неї оселі; вони мо-
гли повстати ще в передісторичних часах або ж зовсім не-
давно. Лише про оселі з назвами звірів, які вже зовсім вигля-
нули, або яких від століть нема в цих областях, як от Турів
(на Підляшшю S.*), від Межиріччя), Туровець (SE. від
Холму), Боброво (W. від Красноставу), можемо сказати,
що вони походять з давніх часів, найпізніше з книжої
доби, коли тут ще попадалися звірі, від яких мають
назви.

б) особовими. Навпаки, друга громада, де назва оселі
утворена від особового імені, подаюча нам
ім'я її засновника й першого власника або управителя, при-
носить обильний і повний матеріал до історії осельництва.
Особові назви виступають тут у іменниковій або прикмет-
никовій формі й відповідно до цього мають різні закін-
чення, які, здебільшого, показують спосіб та час повстання
оселі. На цій підставі ділімо їх на кілька груп.

а) Іменникові назви закінченні на -ич, -иц. Це закін-
чення, повстале із старословянського -иць, надає назві
патронімічне значення, тобто означає потомків засновника.
Як знаємо, в доісторичних часах поселювання слов'янських
племен відбувалося родами. Оселя складалася з головного
двора, де жив голова роду з найближчою рідиною, а біля
двора тулілися добудівки для інших членів роду та для
челяді, якоту також зараховували до роду, та різні госпо-
дарські будинки. Від імені голови діставав назву цілий рід;

*). Щоби оцінити місця, подаємо тут і далі сторони світу в ско-
роченні, вказані латинськими буквами: S. = півден., N. = північ,
W. = захід, E = схід, SE. = південний схід і т. д.

назва оселі відповідала на питання: хто живе у цьому
дворі? Восьмім, як приклад, назу села Маличі над Гучвою
(SW. від Грубешева). Вона зложена з імені Мал (= ма-
лій) та закінчення -ич і значить: рід, потомки, челядь
Мала. З цього бачимо, що оселі з патронімічними назвами
повстали ще в прадавніх часах початкової колонізації на-
шого краю українським населенням. Це півторджують та-
кої стародавні потанські імена осіб, від яких ці назви
утворені. В попереду наведенім прикладі Мал — це відоме
з найдавнішого літопису ім'я деревлянського князя, з яким
в середині Х-го ст. воювала київська княгиня Ольга. Назва
оселі Бояничі (W. від Сокала) утворена від імені Боян,
що його носяв напівказочний співець, згадуваний у „Слові
о полку Ігоревім”. Очевидно, не всі імена, що виступають
у назвах осель, дадуться віднайти в наших старовинних лі-
тературних пам'ятках; багато давніх потанських імен перехо-
валься лише саме в цих назвах і тому патронімічні
назви оселі є заразом цінним джерелом до пізнання наших
стародавніх імен осіб та родів. Подаємо їх в географічнім
порядку. В стоковиці долинського Сяну: Олешичі (W. від
Любачева; в стоковиці Вепра: Деникович (N. від Щебре-
шини), Бартатичі (N. від Замостя), Войславичі (W. від
Ухані i NN. від Сокала); в сток. Буга: згадані вже як при-
клади Маличі й Бояничі, відтак Зуличі (W. від Варяжа), Ми-
новичі, Войславичі, Тутурковичі і Нусничі (всі 4 NE. від Ва-
рижа), Гнатовичі (E. від Варяжа), Шиховичі (W. від Кри-
лова), Сиятичі (NE. від Комарова), Турковичі, Гонятичі
Й Вербковичі (SW. від Грубешева), Добропіричі, Богутичі
і Молодятичі (W. від Грубешева), Гір'одиславичі (NE. від
Томашева), Зубовичі (E. від Комарова), Степанковичі (W.
від Городла), Ярославичі (E. від Ухані), Ратиборовичі
і Путновичі (NE. від Ухані), Березовичі, (NW. від Ду-
бенки), Веремовичі (S. від Холма), Чулчинці (N. від Холма),
Славятичі (N. від Володави), Добрятичі (S. від Берестя),
Кийовичі (W. від Берестя), Костичі (NW. від Берестя),
Яневичі (N. від Межиріччя), Демянічі, Демянічці, Вер-
ховичі і Дмитровичі (N. від Берестя), Веламовичі, Ясько-
вичі і Світічі (E. від Мельника), Семятичі (E. від Доро-
гичина); в стоковиці Нарови: Тинсевичі (NE. від Більська),
Гриневичі (N. від Більська). Як бачимо, патронімічні на-
зви найгустіше виступають здовж Буга і його західних при-
ток. Деякі з них, як Демянічі, Демянічці, Дмитровичі, Ко-
стичі, Сиятичі (від Консніта = Константін), Степанковичі,

Гриневичі, Яневичі, Яськовичі походять від християнських імен, що вказує на іхнє повстання щойно за книжкою доби. Замітимо, що дві останні назви не мусять бути польського походження, бо ім'я Ян було за княжих часів розповсюджене також і на Русі (напр. відомий київський боярин Ян Вишата або Янка, донька кн. Всеволода Ярославича).

б) Прикметникові назви закінчені на -ь, -ів, -ин мають значення присвійних прикметників і відповідають на питання: чий це двір або город? Напр. Добринішль = город Добримисла, Станіків = двір Станка, Щебрешин = двір Щебрехи. Вони вказують на приватне, особисте посідання, тому назагал походять з пізніших часів ніж оселі, яких патрономічні назви показують на спільну родову власність; із часів іспування державної влади, що цю особисто-приватну власність забезпечувала. За найстаріші зноміж цієї групи оселі треба вважати оселі з прикметниковим закінченням на -ь, чого доказом вже сама старовинність граматичної форми, тепер вже не вживаної, бо її заступили присвійні форми на -ів або -ин. Сюди належать: в стоковиці долішнього Сину: Будомир (SE, від Любачева); в стоковиці Вепра: Отрок (W, від Туробина), Нелиш (N, від Щебренина) і Добромушль (NW, від Рейдя); в стоковиці Буга: Добротвір (N, від Камінки Струм.), Пархач (S, від Христинополя), Жужель і Вербля (NE, від Белза), Сокаль, Теляж (N, від Сокала), Радослав (W, від Варяжа), Тихобор (W, від Крилова), Масломич (S, від Грубешова), Собібор (S, від Володави над Бугом), Добромушль (S, від Коденя), Кодень (над Бугом), Добринь (W, від Берестя), Витораж (SW, від Білой), Цицибор (N, від Білой), Радош (S, від Камінця Лит.); над Наровою: Сураж. До безсумнівно старовинних належать також оселі: Дорогуськ (над Бугом, Е. від Холму) і Брянськ (N, від Дорогиціна).

Закінчення на -ів, це найзвичайніша та найбільше поширенна присвійна форма особових імен. Вона була в уживанні в різних часах, від стародавніх (напр. Київ) до найновіших, тому тут приведемо лише ці назви, що їх старовинний пень показує на давнє походження. В стоковиці долішнього Сину: Немирів (N, від Яворова), Нагачів (WN, Яворова), Дахиць (N, від Любачева), і Чесанів; в стоковиці Вепра: Худків і Зданів (S, від Замостя), Бодачів (NE, від Щебренина), Сулів (N, від Щебренина) і Корбутів (NW, від Холму); в стоковиці Буга:

Махнів (W, від Угнова), Угнів, Перецовів (NW, від Белза), Глухів (E, від Белза), Перемислів і Мичів (N, від Белза), Сулимів (W, від Варяжа), Хоробрів (E, від Варяжа), Гориців (S, від Грабівця), Скребеців (SW, від Уханя), Чорнів (SE, від Холма), Станіків (N, від Холма), Добринів (NE, від Холма) і Немирів (E, від Мельника). Одночасно з назвами закінченими на -ів повстали особові назви на -ин; це закінчення досяглося до особових імен з визвуком на -а або на міку приголосісіку (напр. від імені Бората утворено назву Боратин). Проте і з-поміж них надводимо лише назви із старовинними іменами. В стоковиці Вепра: Тешин (NE, від Замостя), Щебрешин, Латичин (W, від Щебренина) і Туробин; в стоковиці Буга: Вороблячин (NE, від Немирова), Смолин (N, від Немирова), Добрашин (NW, від Жовкви), Волснин (S, від Христинополя), Хлопатин (N, від Белза), Боратин і Добрачин (SW, від Сокала), Гоннатин (N, від Варяжа), Стенятин (N, від Сокала і при джерелах Гучи), Моратин (NE, від Томашева), Модрин і Теребин (S, від Грубешева), Тератин (E, від Уханя), Молодушин (SE, від Холму) і Кошин (S, від Володави).

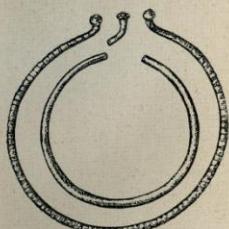
в) службовими. З інших груп до старовинних належать здебільша службові оселі, яких назви показують на рід зайняття їхнього населення. В давнину князі й бояри, а пізніше вельможі та замкові старости осаджували на своїх грунтах людей, що за отриману землю мали обов'язок робити їм службу. Населення цих осел наявною назвами, що означували рід служби, роботу, яку вони виконували, і ці назви перейшли відтак і на самі оселі. Так повстали: Токарі (SW, від Туробина і NE, від Мельника), Конюхи (SW, від Грубешова), Стрільці і Мідники (NE, від Уханя), Скоморохи (N, від Сокала і SW, від Уханя), Огородники (SW, від Коденя), Сурмачі (W, від Білой), Бондарі (над горищкою Наровою).

г) оборонними. Старовинного походження є оселі, що їх назви мають звязок із городом, найдавнішою слов'янською формою укріплені, вживаною ще в передісторичних часах, а відтак у князівській добі; починаючи від XIV-го ст. укріплені місця стали називати замками. Ось вони: п'ять оселі з пазвою Городице (S, від Христинополя, W, від Варяжа, N, від Холма, S, від Білой)

і NW. від Каменця Литовського), Старгород (N. від Сокалія), Городло (NE. від Грубешева), Городиськ і Городок (N. від Дорогичина), Городок на місці стародавнього Волиня. Крім цього в деяких оселіх находимо ще нині останки давніх городищ (укріплень), які от в Парпісах (E. від Немирова), Потилічі (W. від Рави Руської), Магерові та Окопах Магерівських (S. від Рави Руської), Любичі (NW. від Рави Р.), Скибичах (W. від Грубешева) і багато інших; на жаль ці городища ще неінвентаризовані, про їхнє існування довідуємося лише принахідно. Городи були обведені ровом та валом, на якім стояла дерев'яна огорожа. Муровані стіни та вежі належали в цих часах до рідкостей; на існування такої вежі вказує назва оселі Башня (E. від Любачева).

г) осельничими. Про давність деяких осель свідчать назви, що вказують на старовинний спосіб осельництва, напр. Дворицька (S. від Красноставу), Опілля (S. від Білої), Онільсько (NW. від Сокалія), або своїм звуком висловлюють давність, напр. Селище (S. від Уруська), Сідлицька (W. від Замостя і NW. від Рави Р.), Старесело (W. від Любачева і S. від Грубешева).

д) колонізаційними. Приблизні вказівки про час повстання осель дають вкінці також деякі колонізаційні назви, що означають чужу племінну приваленість живучих в оселі людей. Тут приходять до помочі відомості, зібрані історичною науковою, про політичні та етнічні відносини в різних добах. Оселі Прусно (E. від Чесанова), Пруса (W. від Рави Руської) і Пруська (E. від Камінця Лит.) безперечно походять з останніх десятиліть XIII-го ст., коли Німецький Орден переводив систематичне завойовування Пруссії літовське племя прусаків масово киндало свою батьківщину, шукаючи в сусідніх землях захисту; літовський князь Трайден громадно розселював їх по городах на Чорній Русі, дрібніші гуртки загналися до галицько-волинської держави. Оселя Жмудь (SE. від Холму) повсталі мабуть із полонених, захоплених князями Данилом або Львом у воєнних походах на Литву. Части в XIII-ім і XIV-ім ст. боротьби з уграми дали поселенчан до с. Угринова (N. від Варяжа) та города Угровська. Дуже пізною історичною вказівкою є назва містечка Варяжка (Варяж = город варягів), бо літописі пічного не кажуть про варягів в цих сторонах. Заснування Варяжка прихо-



Бронзові нашийники з Дорогичина



Миска з вухами з Малич, біля Грубешева



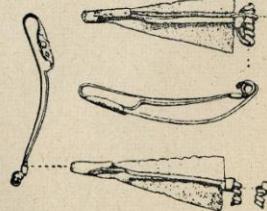
Калаталка з гробів виноградівської культури



Східно-германська урна із смерічковим орнаментом із Камінки Струмилово



Ручка з бронзи з Мишкова, залишницького повіту



Бронзові фібули з Гриневич біля Білії Підлісської

диться покласти на IX—X-е ст., бо тільки тоді варязькі ватаги в ролі вояків і купців бушували по різних землях України. В цім самім часі повстив також і Холм. Галицько-Волинський літопис, щоправда, приписує заснування города королеві Данилові і широко оповідає про це під р. 1259, але справа початків оселі представлена тут доволі баламутно. Автор літопису, згадуючи про похід мазовецького князя Конрада на Данила в 1235 р., каже, що Конрад зупинився там, „де піні город Холм стойть”, з чого виходить б, що тоді Холму ще не було, а в іншій місці приносить звістку про перенесення р. 1223 єпископської столиці з Угромська до Холму. Про існування Холму в куди давніших часах від Данилового володіння свідчить його назва варязького (скандинавського походження): Холм = holm = горб (порн. Stock-holm, Bornholm і ін.); значить, це назва краєзнавчого характеру. Проте початки цієї оселі треба пересунути також до IX—X-го ст., а літописне оповідання розуміти так, що Данило розбудував і укріпив вже існуючу оселю та перемінив її в город.

Висновки. Зібравши разом згадані в літописах місцевості та вище обговорені назви осель і розмістивши їх на мапі, бачимо, що початкова українська колонізація Холмщини і Підлянщини охопила перш за все долину Буга, розсувачися відті долинами його приток на захід та північ. Стоковище Вепра відограло в розвою цієї колонізації лише другорядну роль. Найбільше старавинних осель находимо в трикутнику між Бугом, Гумною та Солокією і ця частинна Холмщини була в початах історичних часів найгустіше заселена; тут також находяться оба найдавніші осередки цілої області: Волинь і Червень. Вододіл між Бугом і Вепром був ще майже зовсім безлюдний; там росли просторі ліси, в яких Данило, ідучи в 1255 році до Грубешева, уполював шість диких кабанів.

III. КИЇВСЬКА ДОБА.

1. Прилучення до київської держави.

Територія Червонських Городів і Підлянщина. „В р. 981 пішов Володимир на ляхів і зайняв їхні городи: Перемишль, Червень і інші городи, котрі до нині є під

Русио". Цими словами подає „Повість дочасних літ” першу історичну відомість про найдалі на захід висунені частини української території. Опісля, під р. 1018 находимо в цім самім літописі звістку: „Болеслав Городи Червенські зібрав собі”, котра виразно показує, що назва Червенські Городи” відносилася до докладно означеної області землі. Під впливом першої відомості, де поруч Червени названій також і Перемишль, новочасні історики заразовували перемиську область до території Червенських Городів. До цього прилучилася ще й сугестія пізнішої назви: „Червона Русь”, нашим літописам зовсім незнаної, під враженням якої польські, а також деякі російські (напр. Лонгинов) історики обстоювали й досі обстоюють погляд, що територія Червенських Городів охоплювала також і галицьку землю, тобто — за виїмком Волині — цілу Західну Україну. Що ця думка зовсім хибна, показує сам літопис. Оповідаючи про відображення Червенських Городів від Польщі за Ярослава Мудрого, каже під р. 1030: „Ярослав взяв Белз”, а відтак під р. 1031 додає: „Ярослав і Мстислав, зібравши велике військо, пішли на ляхів і знову зайняли Червенські Городи”. Отже відискання Червенських Городів відбулося у двох етапах: спершу сам Ярослав захопив Белз, а опісля, в другім поході, за підмогою своєго брата Мстислава відібрав решту території. Входить, що белзька волость належала до області Червенських Городів, навпаки Перемишль не належав сюди, бо про нього автор літопису зовсім не згадує в цім оповіданні, хоч де був знатний і важкий город. У звістці з 981 р., Перемишль і Червень виступають як представники двох окремих територій, в яких находилися ще й інші, менше важні городи. З уваги на це все треба прийняти, що територія Червенських Городів сягала на південні по границі, яка відтак відмежовувала галицьке князівство від белзького, а ще пізніше, за часів польського володіння, воєвідство руське від воєвідства белзького, тобто менш-більш по лінію: долинна Любачівка — Краковець — Немирів — Туринка (N. від Жовкви) — Руда (N. від Камінки Струм.). Така постійність перебігу політичних границь мимо перемін іхнього характеру з державних на адміністраційні, або навпаки, є доволі частою проявою в історії*). Теж саме

*). Цікаво, що західний відтинок цієї границі творить і досі південну межу чесанівського і русько-раського повітів.

бачимо із західного боку. Положення Сутіська, Тарнави, Щекарева-Красноставу та інших згадуваних в літописах осель*) показує, що тут вже в XI-ім ст. границя від Польщі усталилася на лінії, котра пізніше, після прилучення українських земель до Польщі, була межею між люблинським воєвідством і холмською землею. Вона починалася над р. Добрю, лівою притокою Лади, на схід від Білгораю, йшла відсіля вододілом між Саном та Вепром; у північно-західнім напрямі до джереловини р. Пора, лівої притори Вепра; тут повертала на північний-схід, на вододіл між р. Жовквою та Кедівкою, лівими притоками Вепра, і на захід від Рейвія доходила до самого Вепра. Переїховши на правий берег цієї ріки, закручувала на північ і, тримаючись менш-більш докладно 23° східн. довж. від Гриніч, добігала біля Парчева до р. Півонії, правої притоки Тисмениці. Тут повертала на схід і, відмежовуючи територію Червенських Городів від Берестейщини, долішньою Волдавкою досягала до Буга. Східну границю творила ріка Буг.

Що відноситься до Пілянши, то деякі дослідники кажуть, що на північній березі долинного Буга сиділо літоське племя ятвягів та що українці щойно пізніше, ок. XIII. сколонізували цю область. Ця думка зовсім безпідставна. Між Бугом та Наровою не находимо ні одної оселі, котрої назва свідчilla б з літовсько-ятвяльким походженням. Навпаки цільй ряд назов осель, як Семятичі, Дятковичі і інші, що між вінчалися в уступі про колонізацію, доказують старшиність українського осельництва. Літописні звістки, які маємо про ятвягів, показують їх на північ від Нарови. З причин скінчених даних та деяких пересовувань можемо подати границі Пілянши лише в загальних записах. Від заходу, від Польщі, вона йшла від р. Півонії у північно-західнім напрямі до Богорія (Е. від Радзина); тут, повернувшись просто на північ, перетинала р. Красну (Крэну) нижче Межиріччя та досягала Буга вище Мельника; відтак далі Бугом доходила до устя Нурця, Нурцем вгору до коліна цієї річки нижче Брянська, а відсіля у північно-східнім напрямі до Нарови біля Суража. Північну

*) Замітимо, що автор Галицько-Волинського літопису зове Холмщину Україною, очевидно, у значенні пограниччя. (В р. 1213 Данило забрав Бересте і Угромеськ і Верещин і Столице, Комов і всю Україну).

границю, від ятвігів, творила горішня Нарова; схіну, від Полісся, вододіл між Бугом та Припяттю. В письменнстві назва „Підлящша” з’являється щойно з початком XVI. ст.; за давніх книжних часів його східна частина виступає під назвою берестейської, західна під назвою дорогичинської землі.

Давня політична принадлежність.

Висказ „Повісті”, що Володимир в 981 р. забрав Перемишль, Червень і інші городи від ляхів, подав польським історикам підставу висновати, що ці області перед цим належали до Польщі. Такий висновок видається на перший погляд зовсім ясний та справедливий, але при ближчім розгляді справа представляється інакше. До літописного висказу, як узагалі до всіх джерельних звісток, треба ставитися критично. Треба знати, що в той час, за володіння кн. Мешка, польська держава обмежувалася на Великопольщі, Куявії та частину Поморя; Мазовія жила ще давнім родово-племінним життям, пізніша Малопольща з Краковом була частинно чеської держави. Очевидно, що супроти цього стану про принадлежність до Польщі земель над Сяном та Бугом не може бути мови. „Повість” писана з початком XII-го ст., коли вже виникла традиція про боротьбу Русі з Польщею за Червенські Городі та взагалі за пограничні землі. Проте автор цього літописного твору, найшовши записку про захоплення в 981 р. Володимиром Перемишля та Червена, не міг зі становищем свого часу її інакше висніти, як лише в цей спосіб, що київський князь забрав ці городи від Польщі, і так написав. Значить літописна відомість про забрання в 981 р. Перемишля та Червена від Польщі — це підо інше, як лише особистий загод, власна комбінація автора „Повісті”, і таких комбінацій находимо в літописі чимало. Тому делік ческі дослідники висвінюють, що Перемишль і Червень первісно належали до чеської держави, але цей погляд також не має підстави і дуже мало підводопідбійний. Спираючись на наше теперішнє знання тодішніх відносин у східній Європі, приходиться сказати, що найправдоподібніше оба городи були осередками зовсім самостійних, до яких з більших держав не-принадежних, територіально-політичних організацій. Таке розуміння справи находить підтвердження в трохи пізнішій звітці літопису. Тут під р. 993 записано: „Іде Воло-

димир на хорватів”: значить новий похід на Посьяння за значений не як виправа на Польщу або на Чехію, лише на племя, яке там живо.

Прилучення Червенських Городів до Русі мало велике стратегічне й торговельне значення. Через цю область провадив воєнний шлях на захід, що був заразом головним торговельним путем. Цим путем їздили купці з Києва півперек через південну Холмщину до Сандомира, а відтіля здовж горішньої Вислы до Кракова; тут він розгалужувався, просточуючи до Вроцлава, Праги, або над горішній Дунай до Регенсбурга. З Русі вивозили дорогі футра, шкіри, віск, а також людський товар — невільників; із Заходу спроваджували сукно, зброя, прикраси й різні предмети роскоші. Саме положення при цім шляху завдачували городи: Волинь, а відтак Червень, своє політичне значення і економічний розвиток.

Завоювання Підляшши.

Менш-більш одночасно з приданням Червенських Городів Володимир В. завоював ще й Підляшши. На це вказує загадка літопису про похід київського князя на ятвігів в 983 р. Щоб дібратися до ятвігів, мусів Володимир вже бути в посіданні Берестейчини. Метою походу було, без сумніву, забезпечення нових земель на заході та взагалі устійнення західної границі держави.

2. Боротьба з Польщею за Червенські Городи.

Втрати Червенських Городів.

Володимир В. умер в 1015 р. Після його смерті розгорілася між його синами боротьба за київський престіл. Спершу засів на нім Святополк, що, бажаючи цілу Русь обеднити у своїх руках, почав вбивати братів. Проти нього виступив Ярослав і програв його з Києва. Святополк утік до свого тестя, польського короля Болеслава, що велавися воєнними походами та поширив польську державу далеко поза границі, іні вона мала за володіння його батька Мешка; за це польські історики назвали його Хоробрим. Болеслав рішився помогти зятеві і вліті 1018 р. відрівнивши в похід на Ярослава, ведучи з собою крім польських полків, відділи племінного німецького та угорського війська. Ярослав вийшов йому назустріч. Обі армії стрінулися над Бугом біля старинного города Волиня. Ворожі війська простояли

якийсь час безчинно напроти себе, обмінюючися через ріку, по тодішньому звичаю, насмішками та визивами до рукопашного бою. Остаточно, 22 липня, Болеслав змечеви переправився через Буг, вдарив на заскочене цим руське військо і розгромив його. Ярослав із дружиною втік до Новгорода Вел., Болеслав увійшов до Києва і посадив Святополка на княжім столі. Вертаючись домів „забрав собі Червенські Городи” — як каже літопис.

Відзискання. Одначе Забужжя недовго оставало в поседанні Польщі. В р. 1025 умер Болеслав Хоробрий, а між його синами розгорілася така сама боротьба в Польщі, як перед десятьма роками по смерті Володимира В. на Русі. Цим покористувався Ярослав Мудрий, щоб відзискати втрачену землю. Спершу, в р. 1030, віправився на Белз і здобув город, очевидно, з приналежною до нього волостю; відтак, прихликавши на поміч свого брата Мстислава, підняв у наступнім році новий похід і відібрав решту Червенських Городів. При тій нагоді обідві князі загналися далеко в глибину Польщі, де забрали велику добичу та багато полонених, яких Ярослав поселив над р. Россю, на степовім пограниччю київської держави. Між тим внутрішній заколот у Польщі ставав все більший. Проти введеного Пистовичами християнства піднялася паганська реакція, в поодиноких областях захопили владу племінні князі, між якими мазовецький князь Маслав був наймогутніший; цілу Великопольщу захопив чеський князь Бжетислав. Занепокоєний розростом чеської держави, німецький ціsar Генрих III порозумівся з Ярославом М., щоб привернути лад у Польщі. Генрих III провадив війну з Бжетиславом, а Ярослав, одружившися з Болеславового внука Казимира зі своєю сестрою Марією Доброногою, в двох походах, 1041 та 1047 р., розгромив Маслава і посадив Казимира на польськім престолі. Таким чином видатно причинився до обновлення польської держави. Союз з Пистовичами змінив опісля ще подружжям свого сина Ізяслава з сестрою Казимира, Гертрудою.

3. Міжкняжі усобиці та часті переміні.

Поділ руської держави. Ярослав Мудрий був останнім київським князем, якому вдалося об'єднати в своїх руках цілу Русь, за винятком одної лише полоцької землі. При смерті (1054 р.) поділив

свою державу поміж п'ятьох синів. Київський престіл передав найстаршому, Ізяславові, полишаючи йому Новгород Вел. і Турово-Пинщину (Полісся), якими цей досі під рукою батька заряджував. Святослав, що досі правив Волинню, дістав Сіверщину (Чернігівщину), Муромщину і Тмуторкань (над Озівським Морем). Переяславщина та Суздал'щина припали Всеволодові, Волинь Ігореві, а наймолодший син Вячеслав дістав смоленську землю. Для внука Ростислава, якого батько Володимир вже не жив, Ярослав виділив стоковище Сину й горіннього та середуцього Дністра, що досі були злучені з Волинню.

Ізяслав Ярославич. Таким робом області Червенських городів і Підлянщія ввійшли в тісний звязок з Волинню, стали частинами наділу князя, що засідали на престолі у Володимири Вол. Ігор володів тут лише три роки. По смерті Вячеслава Ізяслав пересадив його на смоленський стіл, а волинський наділ прилучив до київського князівства. Кілька літ опісля зробив те ж саме з волостю свого братаниця Ростислава. В р. 1068 князі збунтувалися проти Ізяслава й прогнали його. При помочі свого тіткового брата, польського князя Болеслава Смілого, вдалося Ізяславові відзискати престіл, та не на довго. В березні 1073 р. Святослав і Всеволод прогнали його вдруге і поділилися його землями. На київськім престолі засів Святослав, Волинь і Полісся дістав Всеволод, якому ще перед цим, по смерті Ігоря (1067 р.), припала Смоленщина; за це мусів Суздал'щина відступити Святославові. Так Волинь із прилученими до неї волостями (Червенськими Городами. Підлянщієм і галицькою землею) вдруге відділилася від київського князівства.

Ізяслав утік знову до польського князя. Болеслав наяв на Підлянщі і почав руйнувати оселі. Всеволод вислав свого сина Володимира Мономаха на оборону Берестя. Про перебіг цієї війни літопис нічого не згадує. Вона недовго тривала, бо Володимирові Мономахові незабаром повелося допровадити до міра з Польщею в Сутійську, на пограничні області Червенських Городів. Заведений у своїх надіях на відзискання утраченого престола, Ізяслав шукав захисту в німецького короля Генриха IV. і в папи Григорія VIII., але воїни, готовлячися саме до боротьби між собою за верховну владу над католицьким світом, не могли йому дати реальної підтримки. Шойно неспо-

дівана смерть Святослава під кінець 1076 р. оживила надії Ізяслава. Спершу засів у Києві Всеволод, відступаючи волинській надії синові Святослава Олегові. Коли ж на дійшов Ізяслав із польською підмогою, обережний Всеволод рішив погодитися з братом і зрікся київського престола. Жертвою порозуміння впали сини Святослава: Всеволод затримав собі спадщину по Святославові, Чернігівщину, а Ізяслав прогнав Олега з Волині. Однаке енергійний Святославич не закладав бездільно рук. Зтуртував біля себе всіх покривдженіх князів, прикладав на підмогу половців і виступив проти стрій. До рішальної битви прийшло 3 жовтня 1078 р. на Нежаті Ніви під Черніговом; військо стрій перемогло, але Ізяслав поляг у бою.

Ярополк Ізяславич. Смерть Ізяслава дала привід до нового розподілу княжих столів. Тепер у Києві засів Всеволод, зібраний у своїх руках майже дві третини спадщини по Ярославові Мудрому, тобто цілої Русі. Волинський і туро-пінський надії припали Ярополкові, синові Ізяслава. Давид Ігоревич, стрійний брат Олега, пробував захопити Волинь для себе, але переможений мусів утікати. Та Ярополкові Ізяславовичі не судилося володіти спокійно. В 1084 р. напали на нього Ростиславичі, бажаючи відібрати волость, якою володів їхній батько. Спершу вдалося йому при помочі Володимира Мономаха відогнати наїздників, але опісля Ростиславичі захопили Володимир Волинський. Всеволод знову післав сина Ярополкова на підмогу, але, щоб застопоїти Ростиславичів, спонукав волинського князя віддати їм землю, якою Ярослав наділив їхнього батька. Таким чином Посьнина та Підністрова знову відорвалися від Волині і під пізньою назвою галицької землі остали в трикім посіданню княжої родини Ростиславичів.

Ярополк дуже нерадо згодився відступити таку значну під'їзду свого наїду, тим більше, що недавно (ок. 1080 р.) під натиском Всеволода мусів дати Дорогобужчину на заспокоєння Давида Ігоревича. Проте, чуючи жаль до київського князя, почав ладитися до війни. Всеволод застале-гід дізнатися про це і вислав військо на Волинь. Заскорчений зневажливи волинський князь утік, але назабаром вернувся, ведучи з собою силну підмогу від польського князя Володислава Германа. Між воюючими сторонами прийшло в Бродах (біля Щебрешина) до переговорів, які покінчи-

лися відданням Волині Ярополкові. Цей забажав відзначити ще й Подіїстров'я і вправився на Звенигород, але подорожі згинув із руки якогось дружинника, мабуть насланого Ростиславичами. При новім упорядкуванні західно-українських територій в 1088 брат забитого Ярополка, Святополк Ізяславович, дістив Турово-Пинщину з придатком Берестейщини, яку відділено від Волині; Погорицу з Дорогобужем Всеволод прилучив до Ківщини, а обчімхану з трьох боків Волинь припала Давидові Ігоревичові. Від цієї пори Берестейщина залишається около 60 літ, тобто до середини XII ст., у звязку з Поліссям.

Зізд у Любці. По смерті Всеволода на київському престолі засів Святополк Ізяславич. Щоб покласти край безнастаним заколотам та міжкняжним усобицям, скликав весни 1091 р. зізд князів до Любці біля Києва. Зібрани тут князі запоручили собі взаємно неизрушимість своєго тодішнього стану посідання та ухвалили, що на майбутнє кожний князь має держати свою батьківщину. Було це проголошення засади дідичності в посіданні земель (переходу від батька на синів), всупереч із признаваним дотепер принципом родового старшинства (переходу від старшого брата на молодших), та заразом осудження практикованої досі київськими князями політики насильного збирання руських земель. Однаке зараді сподіваного успокоення княжий союз спричинив нову війну. Давид Ігоревич, замітивши, що в часі зізду між Володимиром Мономахом та Васильком Ростиславичем відбувалися довірочні паранди, став підозрювати Василька, що цей хоче його висадити з Волині. Щоб до цього не допустити та запевнити собі прихильність київського князя, придумав погану кабалу. Оповів Святополкові про тайну змову Ростиславича з Мономахом з метою придбати Мономахові київський престол, а Василькові Волинь; також пригадав Святополкові, що Ростиславичі наслали убійника на його брата Ярополка. Київський князь повірив, підсту-пом захопив Василька в свої руки і видав Давидові, а цей велів його осліпити.

Волинська війна. Звітка про цю подію викликала серед князів величезне враження. Володимир Мономах і сіверські Святославичі підняли з весною 1098 р. похід на Київ. Святополк зложив вину на Да-

віда і свято прирік його покарати. Одночасно брати Василька, Рурик і Володар, попустошили півдненну Волинь і присилували Давіда видати ім осліпленого Василька. З початком наступного року виправився Святополк, прогнав Давіда з Володимира Волинського, а відтак повернув на Подістров'я, щоб загорнути собі ще й цю волость, яка ще донедавна належала до Волині. Але Ростиславичі входили за зброю і в бою на Рожнім Полі (біля Золочева) перемогли. Святополк закликав угрів на поміч, але Давид Ігоревич, бажаючи відискрати свій наділ, перекинувся на бік Ростиславичів і привів ім половецькі полчища, що під Перемишлем розгромили угорське військо. Відтак метнувся на північ, здобув Сутійськ і Червень та станув під Володимиром. Тут у завзятій бою поляг син Святополка, Мстислав; київський князь мусів уступитись із города, який піддався Давидові. Але справа на цім не стала. Новий зізд князів, скликаний Святополком у серпні 1100 року до Ветич (біля Києва), признав Давіда виновником захопу і присудив відібрати від нього волинський наділ, поліщаючи йому чотири города на прожиття. Давид покорився і замість 4-х розкинених городів випросив собі дорогобузьку волость, в якій давніше володів. Волинь перейшла до рук Святополка, а цей посадив там своєго найстаршого сина Ярослава.

Ярослав Святополчич. Святополк Ізяславич умер в 1113 р. За постановами любчанського з'їзду київський престіл мав тепер припасти синові, волинському князеві Ярославові. Однаке київське віче заликало Володимира Мономаха і цей не лише засів у Києві, але й забрав також Святополкову Турово-Пинчину разом із прилученою до неї Берестейчиною, вважаючи їх за волости належні до київського наділу. Легко було передбачити, що Ярослав Святополчич з цим не погодиться, тому Мономах засталегідь зашахував його союзом з Ростиславичами, оженивши сина Романа з дочкою перемиського князя Володара. Знову Ярослав видав сестру Збиславу за Болеслава III. Кривоустого, забезпечуючи собі таким чином підмогу від Польщі. Війна почалася в 1118 р. Київський князь захопив Володимир Вол., і посадив там Романа, а коли цей по кількох місяцях помер, посадив своєго наймолодшого сина Андрія. Ярослав привів із собою польське військо і вдарив на Волинь із заходу, але шуринова під-

мога мабуть не була велика, бо навіть не поспів здобути Червеня, хоробро бороненого посадником Томою Ратиборичем. Незабаром положення змінилося. Ярославовичі вдалося зложити проти Мономаха велику коаліцію, до якої, крім Польщі, пристали: угорський король Степан II, Чехи та навіть Ростиславичі. Ці останні дуже пильнували не допустити, щоб Волинь опинилася в одних руках із Київчиною, добре пам'ятаючи, що їхні волості були донедавна частиною волинського наділу; тому й побоювалися, що надто могутній волинський князь покористується найближчою нагодою, щоб із прогнатів. Посадженому Роману Мономаховича у Володимирі не противилися, бо він був зятем Володари, але передача престола Андрієві переконала їх, що Мономах твердо рішився затримати Волинь для своєї сім'ї. Тому із союзників стали його ворогами. В 1123 р. Ярослав з великим військом обляг Андрія у Володимирі. Мономах, видимо заскорчений, пхнув найстаршого сина Мстислава на відсіч, а сам кинувся збирати більші сили. Між цим справа взяла зовсім несподіваний оборот. Ярослава вбили вояки, вислані з города в засідку; через це облога Володимира стратила свою мету і зібрані війська розійшлися домів.

Розклад Руси на

окремі держави. Два роки пізніше вмер Володимир Мономах, передаючи київський престіл своєму найстаршому синові Мстиславові; Полісся з Берестейчиною припали братові Мстислава Вічеславові. Волинь із Червенськими Городами лишились Андрієві. Мстислав Мономахович був останнім, що вмів утримати верховну владу київського володаря над іншими руськими князями, відгравати роль їхнього опікуна та батька й таким чином зберігти бодай подобу федеративного звязку всіх руських земель. З його смертю починається нова доба руської історії, в якій відокремлені змагання надільних князів здобувають рішучу перевагу; давня Русь розпадається на окремі, від Києва зовсім незалежні держави під владою поодиноких галузей роду Володимира В., що, відчужившися від себе, приймають характер місцевих книжих династій. Лише Ків далі остає яблуком Медеї, предметом посягань представників усіх руських книжих родин, тереном боротьби різних претендентів; саме це спричинило його остаточний повний упадок.

Мстислав при смерті покликав на київський престіл брата Ярополка, поручаючи йому, як бездітному, опіку над своїми синами. У виконанні волі брата Ярополк передав свій дотеперішній наділ, Переяславщину, найстарішому Мстиславовичеві, Всеволодові, і таким чином назначив його своїм наслідником у Києві. Це викликало негодування молодших Мономаховичів, особливо Юрія, що володів у Суздаліщчині і став родоначальником сузальської (відтак московської) князівської династії, і волинського князя Андрія. Під іхнім патронатом Ярополк змінив свою єздарські землі, дав найближчому після себе віком Мономаховичеві, турополиському князеві Вячеславові, Всеволоду вернувшись до Новгорода В., де досі княжив, а Турово-Пинчина (з Берестейщиною) припала молодшому Мстиславовичеві, Ізяславові. Однаке Вячеславові не подобалося князювання в загроженім від половців Ізяслава. Це дало піризну до нової війни, яка покинчилася в 1135 р. передачею Переяслава Андрієві. Опорожнений по нім волинський престіл дістав Ізяслав Мстиславич.

4. Перші волинські князі з Мстиславового роду.

Ізяслав Мстиславич. Від цієї хвилини Волинь переходить у тривке посидання родини Мстиславичів, що володіла тут майже безперервно до середини XIV-го ст. і видала цілі ряд талановитих та енергійних князів. Ізяслав забезпечився союзом із своїм стрилем, турополиським князем Вячеславом; вони оба боронили свої наділі спільними силами проти затій Всеволода Ольговича, що, заволодівши по смерті Ярополка (1139 р.) Києвом, задумав іх прогнання. Опісля відносин між Ізяславом та київським князем покращали. Оженений із сестрою Всеволода Ольговича та приданий обітницєю наслідування на київському престолі, волинський князь став його вірним союзником. Смерть Андрія Мономаховича спричинила нову переміну в обсаді наділів. Переяславський престіл Всеволод передав Ізяславові, як своєму майбутньому наслідникові в Києві, а до Володимира Вол. післяв своєго сина Святослава. Протягом цього виступила ціла родина сіверських князів, рідні та стриїнні^{*)} брати Всеволода, заки-

^{*)} Сини Давида Святославича.

дуючи йому, що оточує себе Мономаховичами, а Святославичів відсушає набік. Всеволод запекоїв стриїнних братів (Давидовичів), відступаючи ім Берестейщину з Дорогичином і ще два інші городи. Таким чином покінчився звізок Підлянщина з Поліссям. Короткий час воно творило окрему князівство, спершу в руках Давидовичів, в 1153 році в посиданні Володимира Андрієвича, сина наймолодшого з Мономаховичів, який відтак став дорогобузьким князем, а вкінці, не пізніше як у 1157 р., опинився в руках Мстиславичів, стаючи знову частинкою волинського наділу.

З другого боку, посадження Святополка Всеволодича у Володимира Вол занепокоїло Володимирка, що саме тоді переніс столицю з Перемишля до Галича і став зватися галицьким князем. Вірний традиційній політиці Ростиславичів, не міг спокійно дивитися на злуку Волині з Київом, бо це поважно загрожувало існуванню галицької держави. На цим тлі прийшло в 1144 р. до війни. Всеволод виправив проти Володимирка майже „цілу Русь“ — як каже Київський літопис, — Володимиркові прийшли на поміч угри. Перевага сил буда побоці Всеволода, але проворному галицькому князеві вдалося виєднати мир за сплату воєнних коштів. Два роки пізніше знову розгорілася між ними війна та Всеволод не мігши здобути Звенигороду, вернувся з ничим до Києва. В цій другій війні Ізяслав Мстиславич вже не брав участі, бо його взаємини з київським князем попеувалися. Всупереч даному Ізяславові приреченню, Всеволод проголосив брата Ігоря своїм наслідником. Все ж таки загітовані князі прикладали по смерті Всеволода (1146 р.) Ізяслава на престіл. Цей розгромив Ігоря і замкнув його в монастирі, у Володимира Вол. посадив брата Святополка, а в Турово-Пинчині сина Ярослава, спихаючи своєго стриля і дотеперішнього союзника Вячеслава на саму лице Погорину.

Війна за Київ. Ці зарядження викликали серед князів новий заколот. Проти Ізяслава вигоріла коаліція, до якої приступили сузальський князь Юрій, Ольгович й галицький князь Володимирко. Побоці київського князя станули заграницні володарі: польський князь Болеслав IV. Кучерявий, одружений з його братаницею; угорський король Гейза II., шурин Ізяслава, і чеський король Володислав II., посвячений з посадженням у Володимири Вол. Святополком. Ці заграницні союзи по-

мотали боротьбу за київський престіл із суперництвом між Гогенштафами та Вельфами в середній Європі (через Володислава II.) і боротьбою між візантійським царством та Угорщиною (через Гейзу II.). Війна розпочалася зараз зосені 1146 р. Не стамо переказувати її перебіг, дуже широко описаного в київських літописах, бо вона тільки посередно торкається історії Холмщини та Підляшшя. Скажемо лише, що велася з перемінними частинами: то Ізяслав захоплював Київ та проганяв відсіда Юрія, то знову перемагав Юрій, примушуючи Ізяслава до втечі. Операційною базою Ізяслава і його захистом була Волинь; туди хоронився після кожної невдачі, пересуваючи братів Святополка до Луцька, що таким чином почав відокремлюватися в окремий наділ; коли ж доля ставала сприятлива Ізяславові він переносився до Києва, а Володимир Вол. лицав Святополкові Погорини (Дорогобуж, Пересяниця і ін. городи) переходила з рук до рук, залежно від перемін воєнного часу: від Юрія до Ізяслава, від Ізяслава до Володимира. Галицький князь був цілий час ревний союзник Юрія, з яким навіть посвоячився, одруживши сина Ярослава (Осьмомисла) з Ольгою Юріївною. Бажаючи в цій війні поширити межі галицької держави, захопив остаточно Погорину в свої руки, а пізніше приступив в 1150 р. до облоги Белза, але сполохнув нападом Гейза на Сянік, мусів вернутись з нічим. Остаточно звесно 1151 р. вдалося Ізяславові твердо засісти на київському престолі.

Походи на Галичину.

Примітившиши в Києві, Ізяслав віправився в 1152 р. на Володимирку, щоб приборкати небезпечного сусіда й завзятого ворога. Одночасно угорський король перейшов Карпати. Володимирко, притиснений з двох боків більш Перемисля, мусів прохати мира й зобовязатися віддати Ізяславові Погорину. Коли ж ані він сам, ані по його смерті син Ярослав Осьмомисл не думали виконати зобовязання, Мстислав з початком 1154 р. знову підняв похід на галицьку землю. Під Теребовлею прийшло до кривавого бою, в якому ні одна із друга сторона не перемогла; але київський князь захопив частину Погорини ще перед битвою.

Мстислав Ізяславич.

Смерть Ізяслава в листопаді 1154 р. дала сузdal'ському князеві спромогу втретє засісти на київському престолі. Озлоблений

на Ізяслава, хотів прогнати його синів з Волині та посадити там свого братанича Володимира Андрієвича. Волинське боярство стало рішуче в обороні Ізяславичів. Після 10-днівних боїв мусів Юрій відступити від облоги волинської столиці. Володимир Андрієвич, підійшовши під Червень, пробував по-доброму перетягнути міщан на свій бік, по-кликуючись, що він не чужий, а іхній княжич, бо його батько вже давніше володів волинською землею. Як відповідь на це дістав постріл в шию; з пімти поруйнував цілу оконочку, але вкінці мусів вдоволітися Дорогобужчиною (Погориню).

Незабаром (в травні 1157 р.) умер Юрій, і Київ, після короткого володіння Ізяслава Давидовича, перейшов у посідання Ростислава, молодшого брата Ізяслава Мстиславича, що досі володів у Смоленську. В цю пору волинський наділ вже тривко поділився на дві волості: володимирську, де сидів Мстислав Ізяславич, і луцьку під управою його брата Ярослава. Оба брати жили в згоді і ніколи не бувало між ними колотиці. Мстислав був вірний союзник свого старшого брата Ростислава, який головною йому завданню був придбання київського престола та оборона від затій Ізяслава Давидовича. Також із своїм сусідом від півдня, Ярославом Осьмомислом, колишнім противником батька, наладив добре взаємини, приєднуючись до дипломатичного виступу князів проти піднімання Ізяславом Давидовичем затій Івана Берладиника на галицький престол. Лише з Юрієм, сином колишнього волинського князя Ярослава Святополича, що в 1157 р. заволодів Турково-Пинсьчиною, попав у сутічку, мабуть за Берестейщину, і зимою 1159/60 р. облягав його в Пинську; але це був лише переходовий спір. На зазив Ростислава брав у 1166 р. участь у поході князів під Канів, що мав забезпечити південний торговельний шлях та разом показати єдність цілої Русі проти половців.

Згрупування Києва.

Розумне правління на волинській батьківщині вчинило Мстислава популярним також і в інших землях. Коли в р. 1167 Ростиславумер, князі запросили його на свій престол. Засівши тут, Мстислав негайно зібрав князів до нового воєнного походу в степи, розгромив половців і з великою добічкою вернувся домів. Слава його імені досягла аж до Новгорода В. і спонукала новгородців проголосити його під старшого сина Романа своїм князем. Але саме ця слава

й політичні успіхи викликали неохоту та зависть інших князів. Син та наслідник Юрія на Суздалщині, Андрій Боголюбський, забажав зробити свою нову столицю Володимир над Клязмою осередком цілої Русі, проте свої зусилля звернув перш за все на це, щоб не допустити до обнови давнього політичного значіння та близку Києва. Зтуртувавши біля себе цілу громаду князів і половців, вислав на суперника величезне військо. Мстислав, хоч несподівано заскочений, боронився завалто, але перевага ворожих сил була надто велика. 8 березня 1169 р. суздалсько-половецькі війска вдерлися до Києва і два дні безпощадно плюндрували стару наддніпрянську столицю, завдаючи їй смертельний удар. Лише пробоем промостию собі Мстислав дорогу до свого Володимира. Спроба відзискати Київ, яку ще підняв при помочі галицького князя, не повалася, а незабаром (в серпні 1170 р.) прийшлося йому розпрощатися з цим світом. Перед смертю заключив з братом Ярославом умову, що запевнявала дідичність обох волинських паділів: володимирській потомкам Мстислава, луцькій потомкам Ярослава.

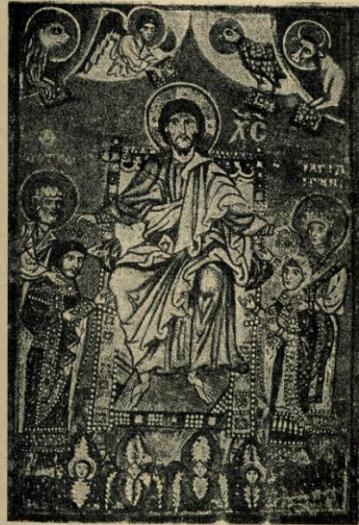
IV. ДОБА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

1. Роман Мстиславич.

Роздроблення Волині. На відомість про смерть Мстислава Ізяславича новгородці припустили його сина Романа зректися книжого стола і він поспішив на Волинь, перебрати спадщину по батькові. Йому припала лише частинка батьківщини, а саме володимирська волость; решту мусив відпустити трьом молодшим братам: Всеволодові — Белз, Святославові — Червень, Володимирові — Берестя. Також і луцький наділ поділив після смерті Ярослава Ізяславича в 1173 р. його чотири сини поміж себе: Всеволод дістав Луцьк, Інгвар південну Погорину (Шумськ і Дорогобуж), Мстислав Німий північну Погорину (Пересопницю); наділ наймолодшого Ізяслава невідомий; він умер безпотомно в 1195 р. Таким чином грозила небезпека роздроблення на невеличкі волості, як пізіше сталося в Чернігівщиною. Але енергійна діяльність володимирського князя і вчасна смерть кількох членів династії повернули історичний розвиток у зовсім противний



Князь Ярослав Мудрий із дітьми (Малюнок з Софійського собору)



Христос коронує кн. Ярополка з його жінкою
(з молитовника його матері)